

NOUS TEXTOS D'HISTORIADORS MUSULMANS REFERENTS A LA CATALUNYA MEDIEVAL (CONTINUACIÓ DE L'OBRA DE J. M. MILLÀS I VALLICROSA)¹

DOLORS BRAMON PLANAS

L'any 1922 Josep M. Millàs i Vallicrosa publicà «Els Textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya Carolíngia».² Aquest treball constituïa una síntesi de la seva recerca sobre les notícies referides a la història de Catalunya; extretes de les fonts àrabs aleshores conegudes. El període estudiat per Millàs era el comprès entre la invasió islàmica d'Hispania i l'algara d'Almansor contra Barcelona l'any 985. He qualificat de *síntesi de notícies* aquest estudi de Millàs perquè, en realitat, era la introducció d'una obra que havia de formar part d'un dels projectes establerts per l'Institut d'Estudis Catalans. El projecte en qüestió consistia a editar i traduir els fragments de les diverses fonts araboislàmiques que es refereixen a l'actual territori de Catalunya des de l'inici del període andalusí fins als voltants de l'any 1000. A aquest efecte, Millàs preparà una edició que restà malauradament bloquejada al magatzem de l'Institut durant la guerra del 1936-1939. Els plecs impresos d'aquesta edició contenien 131 fragments, extrets de l'obra de 16 autors, ordenats cronològicament fins al final de l'emirat de Muammad I (852-886). Malgrat restar inèdits (però convenientment guardats a la barcelonina Casa de Caritat pels directors, Srs. Valls i Romero),³ el contingut d'aquests plecs contribuï el·líçament a bastir la història medieval catalana i així ho palesen alguns historiadors, com Abadal, que els pogueren consultar perquè en disposaren d'un joc.

Més endavant, el mateix Institut d'Estudis Catalans encarregà a J. Vernet, deixeble de Millàs, l'edició dels poc més de 200 plecs que es pogueren recuperar, i així foren publicats amb el títol de *Textos dels historiadors àrabs referents a la Catalunya Carolíngia*,⁴ amb pròleg de Vernet i amb la reimpressió de l'article de Millàs publicat a *Quaderns d'Estudi* com a introducció. Consta també que Millàs continuà aplegant més material, i és possible que fins i tot el deixés molt enllestit, si hem de creure alguna cita que l'esmenta ja amb el títol d'*Els textos d'historiadors musulmans referents a la Reconquesta. (Continuació: segles XI, XII i XIII)*.⁵ Malauradament, però, si aquesta continuació fou conculsa, també restà inèdita i avui sembla definitivament perduda.

Aquesta tesi —la iniciativa de la qual dec i agraeixo al Dr. Vernet— vol ésser una continuació

1. Resum de la tesi doctoral de Dolors BRAMON PLANAS, llegida el 17 de desembre de 1998 a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona i dirigida pel Dr. Manuel Riu i Riu. El tribunal, compost pels Drs. J. Vernet i Ginés, S. Claramunt i Rodríguez, F. Corriente Córdoba, A. Riera i Melis i M. Sánchez Martínez, li donà la qualificació d'*Apte cum laude*.

2. *Quaderns d'Estudi*, xiv (1922), p. 125-161.

3. J. VERNET (1996), «Història i Història de la Ciència a Catalunya, al llarg del segle xx», *10 reflexions sobre la ciència. Les relacions entre ciència i societat a Catalunya a la fi del segle XX*. Barcelona: Fundació Catalana per a la Recerca, p. 127-145.

4. (1987), Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, LX + 137 p.

5. Per exemple, A. ROVIRA i VIRGILI (1924), *Història Nacional de Catalunya*, Barcelona, vol. III, p. 458.

de l'obra de Millàs. És a dir, consisteix en la prossecció del recull i de l'estudi de les cròniques araboislàmiques estudiades per Millàs i, en segon lloc, en la seva ampliació amb les que han aparegut des del 1936. En aquest moment, en podem comptabilitzar cinquanta-quatre, escrites per cinquanta-un autors. El resultat ha estat la selecció i l'estudi de 492 fragments nous.

INTRODUCCIÓ

En aquesta s'especifiquen les característiques del treball i es dóna una breu notícia biogràfica de cadascun dels autors estudiats. Contràriament al que féu Millàs, no s'hi han inclòs els corresponents textos en àrab. Per tal de fer el treball el màxim de clar possible, he procurat traduir cada terme àrab sempre pel mateix mot català, i els més específics són explicats en un apartat titulat «Terminologia». Així, per exemple, un terme que apareix molt sovint en aquests *Nous Textos* és el d'*ifranġ*, amb el qual s'al·ludí, originàriament, als cristians occidentals per distingir-los dels bizantins.⁶ Com es podrà observar, entre els escriptors andalusins i magrebins, el mot sovint designa els pobles cristians dels quals parla l'autor, sense referir-se específicament als francs o als precatalans. Altres termes utilitzats són els de *lard*, *bilād al- ifranġa* o *ifranġiyin*, *Afranġa/Ifranġa* i *al-Faranġa/al-Firanġa*, als quals cal afegir un *bilād F.r.nsiya*, que apareix a § 87 dels *Textos* de Millàs.⁷ Segons B. Lewis i J. F. P. Hopkins, «aquesta terminologia vaga és el reflex d'una imprecisió, provinent d'una manca de curiositat».⁸ Per aquest motiu, he optat per deixar transcrits sempre els termes que figuren en les cròniques i he traduït *ifranġ* per *francs*, si bé he emprat els termes *català* i *Catalunya* quan era molt obvi que el text en qüestió s'hi referia.⁹

Utilitzo arabismes del català antic (algarada i algarejar,¹⁰ albaquella, adalil, etc.) encara que no figurin en els diccionaris avui més usuals. També el terme no documentat *asseifa* perquè així hauria evolucionat l'àrab *ṣayfa* (cf. el castellà *aceifa*), nom donat a les campanyes d'estiu;¹¹ però no el neologisme *ràtzia*,¹² ni molt menys el barbarisme *raid*, malgrat que l'he vist emprat.

Pel que fa al nom dels territoris de l'antiga Hispània sota domini islàmic, *al-Andalus*, l'he accentuat quan no reproduïxo títols d'obres o cites, per tal d'assenyalar la pronunciació com a pa-

6. A. MIQUEL (1975), *La géographie humaine du monde musulman jusqu'au milieu du 11e siècle. II, Géographie arabe et représentation du monde: la terre et l'étranger*, Paris-La Haye: Mouton, 3 vol., p. 349-380.

7. Millàs traduï indistintament per Alafranġ, Alfaranja, *Frànsia* i França.

8. *Encyclopédie de l'Islam*, Leyde-Paris: Nouvelle Édition, Brill-Maisonneuve, en curs de publicació des del 1960, v, p. 1070-1073, s.v. «Ifrandj».

9. Encara que, segons J. COROMINES (1995), *Onomasticon Cataloniae*, Barcelona: Curial-La Caixa, vol. III, s.v. «català, Catalunya», «aquests mots apareixen en un moment històric molt tardà» i que la primera menció de *Cathalonia* és de 1114; *Catalania*, *Catalanicus* i *Catalaniensis* s'usen en el *Liber Majolichinus*, poema escrit en baix llatí molt pocs anys més tard (cf. també la seva n. 3), l'utilitzo també en textos anteriors al segle XII, com poden ser els d'Ibn Ḥawqal o d'al-Bakrī, quan és molt clar que s'hi al·ludeix. V. també J. M. SALRACH (1988), «Catalunya i els catalans, des de quan?», *Revista de Catalunya*, 15, p. 35-50.

10. Si bé aquest verb («fer algares o algarades») no figura en els diccionaris catalans recentment editats, l'utilitzo perquè encara apareix en el de J. Martí i Gadea i a l'Alcover Moll.

11. També l'utilitza P. BALAÑA (1997), *L'islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Barcelona: R. Dalmau, ed., si bé S. SOBREQÜÉS i VIDAL (1961), *Els grans comtes de Barcelona*, Barcelona, usa la forma sense aglutinar *saifa*, i M. D'EPALZA (1991), «Descabellament polític i militar dels musulmans a terres catalanes (segles VIII-XI)», *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, 2 vols., Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 49-79, escriu l'il·lògic *ceifa*.

12. Derivat de l'àrab nord-africà *ġazya*, àrab *ġāziyah*, a través del francès; v. F. CORRIENTE (1997), «Arabismos del catalán y otras voces de origen semítico o medio-oriental», *Estudios de dialectología norteafricana y andalusí*, Zaragoza, núm. 2, 5-81, q. v.

raula aguda que tenia aquest mot en el dialecte andalusí. La resta de topònims, van seguits de la corresponent transcripció la primera vegada que apareixen i assenyalo, també entre parèntesis, les diverses variants amb què figuren en d'altres ocasions.

Dono també entre parèntesis la transcripció d'antropònims i d'alguns noms comuns àrabs que, per diversos motius, m'ha semblat interessant de precisar. Altres termes, seguits d'un asterisc, figuren en un glossari que inclou tant topònims (*Barbatāniya*, *Saratāniya*, *Tudmīr*, etc.) com noms comuns (clima, parasanga, *ġihād*, *hāġib*, *mawlā*, *sullān*, etc.).

El sistema de transcripció emprat és l'internacional, que fou l'utilitzat en la *Gran Enciclopèdia Catalana*. Aquest sistema indica l'*alif maqṣūra* amb una /ā/ i això constitueix un greu inconvenient per al lector de llengua catalana, que considerarà erròniament el terme en qüestió com a paraula plana. Malgrat això, i amb aquesta advertència, l'utilitzo perquè és el sistema més estès a casa nostra, i les millors publicacions historiogràfiques fa temps que l'estan divulgant.

AUTORS I TEXTOS ESTUDIATS

Els autors i textos tot seguit relacionats són ampliat des de la fi de l'emirat de Muḥammad I o traduïts de bell nou si han estat exhumats després del treball de Millàs. El seu ordre cronològic és el següent:

°ABD AL-MALIK B. HABĪB (m. 238/852), *Tārīḥ*.

IBN °ABD AL-HAKAM (m. 257/870), *Futūḥ Miṣr wa aḥbāru-hā*.

Pseudo IBN QUTAYBA (m. 270/873), *Hadīṯ al-māma wa l-siyāsa*.

AL-YA°QŪBĪ (segle III/IX), *Kitāb al-buldān*.

Anònim (segle IV/X), *Aḥbār maġmū'a*.

AL-RĀZĪ (274/888-344/955), *Crònica del Moro Rasis*.

IBN AL-ḤURRĀDĀBĪH (m. entre 272/885 i 300/912), *al-Masālik wa l-mamālik*.

IBN °ABD RABBIHĪ (246/860-328/939), *Kitāb al-°iqd al-farīd*.

AL-MAS°UDĪ (m. 345/956), *Murūġ al-dahab*.

IBN HĀRIṬ AL-ḤUṢĀNĪ (m. 361/971), *Aḥbār al-fuqahā' wa l-muḥaddiṯīn*.

IBN AL-QŪṬĪYYA (m. 367/977), *Tārīḥ iftitāḥ al-Andalus*.

IBN HAWQAL (m. c. 367/977), *Kitāb ṣūrat al-ard*.

°ARĪB B. SA°D (O SA°ID) (m. 370/980), és inclòs a *al-Bayān al-muġrib*.

IBN AL-FARAḌĪ (351/962-403/1013), *Tārīḥ °ulamā' al-Andalus*.

Anònim (segle V/XI), *Crònica Anònima d°Abd al-Raḥmān III*.

IBN HAZM (384/994-456/1064), *Ġamharat ansāb al-°arab*.

IBN ABĪ L-FAYYĀD (m. 459/1066), *Kitāb al-°ibar*.

IBN HAYYĀN (377/987-469/1076), *al-Muqtabis*.

AL-°UDRĪ (m. 478/1085), *Tarṣī° al-aḥbār*.

- AL-BAKRĪ (m. 487/1094), *al-Masālik wa l-mamālik*.
- AL-HUMAYDĪ (m. 488/1095), *Ġaḍwat al-muqtabis*.
- AL-RAQĪQ AL-QAYRAWĀNĪ (segle v/xi), *Tārīḥ Ifrīqiya wa l-Maġrib*.
- Anònim (segle vi/xii), *Fath al-Andalus*.
- IBN BASSĀM (m. 541/1147), *al-Daḥira fi mahāsin alb al-ġazira*.
- IBN ĠĀLIB (segle vi/xii), *Farḥat al-anfus*.
- AL-ZUHRĪ (segle vi/xii), *Kitāb al-Ġā-rāfiyya*.
- AL-IDRĪSĪ (493/1100-561/1166), *Nuzhat al-muštāq i Uns al-mubaġ*.
- IBN BAŠKUWĀL (m. 578/1182), *Kitāb al-Šila fi tārīḥ a'immat al-Andalus*.
- IBN AL-KARDABŪS (m. a finals del segle vi/xii), *Tārīḥ al-Andalus*.
- AL-DABBĪ (m. 599/1203), *Buġyat al-multamis fi tārīḥ riġāl abl al-Andalus*.
- ʿABD AL-WĀḤID AL-MARRĀKUŠĪ (segle vii/xii), *al-Muʿġib fi talḥiṣ aḥbār al-Maġrib*.
- YĀQŪT (m. 626/1229), *Muʿġam al-buldān*.
- AL-ŠAQUNDĪ (m. 629/1321-1322), *Risāla fi faḍl al-Andalus*.
- IBN AL-AṬĪR (555/1160-630/1233), *al-Kāmil fi l-tārīḥ*.
- IBN AL-ʿARABĪ (m. 638/1240), *Mubāḍarāt al-abrār*.
- IBN AL-ABBĀR (m. 658/1260), *al-Takmila i al-Ḥulla al-siyarāʿ*.
- IBN AL-ŠABBĀT (m. 681/1282), *Šilāt al-simt*.
- AL-QAZWĪNĪ (m. 682/1283), *ʿAġāʿib al-malḥūqāt i Āṭār al-bilād*.
- IBN SAʿĪD AL-MAĠRĪBĪ (m. 684/1286), *Kitāb bas al-ard*.
- Anònim (segle viii/xiv), *Mafāḥir al-barbar*.
- IBN ʿIDĀRĪ AL-MARRĀKUŠĪ (segle viii/xiv), *al-Bayān al-muġrib*.
- AL-NUWAYRĪ (m. 732/1332), *Nihāyat al-ʿarab*.
- AL-ḤIMYARĪ (segle viii/xiv), *Kitāb al-rawḍ al-mīʿtār*.
- AL-ʿUMARĪ (699/1300-749/1349), *al-Masālik wa l-abšār*.
- IBN AL-ḤAṬĪB (713/1313-776/1375), *Kitāb aʿmāl al-ʿlām i al-Iḥāta fi aḥbār Ġarnāta*.
- IBN ḤALDŪN (732/1332-808/1406), *Kitāb al-ʿibar*.
- AL-QALQAŠANDĪ (m. 821/1418), *Šubḥ al-aʿšā*.
- Anònim (segles viii/ix-xiv/xv), *Descripció Anònima d'al-Andalus*.
- AL-WANŠARĪŠĪ (834/1430-914/1508), *al-Mīʿyār al-muġrib*.
- AL-MAQQARĪ (1000/1591-1041/1631), *Nafḥ al-ṭib*.
- AL-ĠASSANĪ (m. s. xii/xviii), *Riḥlat al-wazīr*.

CRONOLOGIA

Per establir el límit cronològic final d'aquesta tesi doctoral, he partit del fet que Millàs pensava cloure el seu treball «als volts de l'any 1000».¹³ Per aquest motiu, he concretat la data final en el 1010. L'elecció d'aquest any obeeix al fet que aquesta fita representà un gir important en les relacions entre els comtes catalans i els corresponents governs andalusins. Així mateix, he pensat que interrompre la recerca en el govern d'Almansor significaria deixar de banda la punyent i reiterada actuació del seu fill 'Abd al-Malik al-Muzaffar (1002-1008) contra territoris catalans.

L'ABAST TERRITORIAL

És evident que el territori aquí considerat no podia coincidir amb els actuals límits de Catalunya. Les cròniques àrabs utilitzen els termes *al-tağr al-a'là* i *al-tağr al-aqşà*,¹⁴ amb significat de zona perifèrica «superior» i «extrema», respectivament, per referir-se a les terres nord-orientals de la Península. A vegades, però, distingeixen la zona compresa entre Lleida i el Mediterrani amb el nom de *al-tağr al-şarqī*, o «oriental». Segons al-Rāzī, i des d'una perspectiva geogràficoadministrativa, la Frontera Superior andalusina,¹⁵ en el sentit més ampli, comprenia els districtes de Tortosa, Tarragona, Lleida, *Barbatāniya*, Osca, Tudela, Calatayud, *Bārūşa* i Saragossa (amb funcions de capital).

Tal com assenyala Chalmeta, el terme *tağr* no es refereix a una zona perifèrica qualsevol, sinó que té un requisit important i indispensable: el fet de limitar amb *dār al-ḥarb*, és a dir, amb territoris que no formen part de l'*umma* o comunitat de l'islam.¹⁶ La conclusió immediata d'aquesta condició necessària és la d'acceptar la mobilitat del terme. I, per tant, he actuat en conseqüència a l'hora d'establir el límit septentrional de la zona geogràfica a tractar aquí. He inclòs les descripcions dels *ifranğ* (entesos com a carolingis), cites geogràfiques sobre poblacions situades més enllà dels Pirineus (com Narbona i Carcassona) i diverses notícies històriques dels monarques i altres personatges francs, quan tenien a veure amb el territori de la Catalunya naixent.

Pel que fa al límit occidental, molt ben especificat també per al-Rāzī quan descriu les poblacions i els castells que depenen de Lleida, he seguit la seva delimitació: el curs del Cinca (que inclou, per tant, Montsó i les avui comarques aragoneses de la Llitera, l'Alt Cinca i les Alta i Baixa Ribargorça oriental i occidental). Però és obvi que he hagut d'incloure moltes notícies històriques que consignen fets protagonitzats, originats, o relatius també, a tota (o a part de) la conca de l'Ebre fins a Tudela o també a l'actual província d'Osca.

13. J. VERNET, pròleg als *Textos dels historiadors àrabs referents a la Catalunya Carolíngia*, p. viii.

14. Sobre el significat i l'evolució del terme *tağr*, pl. *Tuğūr* a al-Andalus, E. MANZANO (1991), *La Frontera de al-Andalus en època de los omeyas*, Madrid: CSIC, p. 25-51.

15. Un bon resum a M. J. VIGUERA (1981), *Aragón musulmán. La presencia de islam en el valle del Ebro*, Saragossa: Mira editores (2a ed. 1988, per la qual cito), p. 17-34. Inclou un mapa, però, en centrar-se aquesta obra en l'actual Aragó, no hi figuren llegendes del territori avui català, llevat de la ciutat de Lleida.

16. P. CHALMETA (1991), *El concepto de Tağr*, «La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'Occident Chrétien», Madrid: Casa de Velázquez-Universidad de Zaragoza, p. 15-28. Sobre el corresponent concepte a l'altra banda de la frontera religiosa, M. ZIMMERMANN (1991), «Le concept de Marca Hispanica et l'importance de la frontière dans la formation de la Catalogne», *La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'Occident Chrétien*, Madrid: Casa de Velázquez-Universidad de Zaragoza, p. 29-49.

Al-Rāzī i al-Idrīsī han servit, al seu torn, per establir el límit del sud. M'he basat en el fragment de la *Crònica del Moro Rasis* quan escriu que «parte el término de Tortosa con el de Valencia». L'actual divisió entre les províncies de Castelló i de Tarragona és a bastament acceptada com a límit septentrional del territori valencià,¹⁷ però cal notar que al-Idrīsī esmenta Alcalà de Xivert, Morella, Torreblanca, Peníscola i Mequinensa com a fortalises que depenen de la ciutat de Tortosa. Així, doncs, s'inclouen aquestes referències a les actuals comarques del Matarranya, dels Ports, de la Plana i del Baix Cinca, zona geogràfica que coincideix amb els tres districtes que aquest autor anomena «de les Oliveres», «dels Ports» i del Matarranya, si és que la meua proposta d'identificació de *M.r.m.riya* o *Ma.r.m.rira* és correcta.¹⁸

LES MANCANCES I ELS RESULTATS

1. Període dels emirs dependents de Damasc (711-756)

Han pogut ésser exhumats vint-i-nou textos que no ofereixen pràcticament cap novetat respecte als seixanta-un que formaven part de l'obra de Millàs. Les noves cròniques aquí incloses mostren la mateixa tònica de continuació de lloances a la persona de Mūsà b. Nuşayr, a qui atribueixen erròniament l'arribada fins a Narbona, conquerida en temps d'al-Samḥ, i on també segueix consignant-se l'existència d'una fantasiosa estàtua que hauria advertit els musulmans de no prosseguir endavant. No cal dir que la menció d'un fabulós botí obtingut en el seu avenç per Hispània i de la excepcional riquesa —simbòlica i econòmica— de l'anomenada taula de Salomó continua figurant en els textos ara recollits.

No ha pogut ésser trobat cap text que confirmi l'any exacte de l'arribada a Tarragona ni les circumstàncies ni el nom del cabdill que comandava els musulmans que la conqueriren.

Pel que fa als itineraris seguits per les tropes islàmiques en la invasió d'Hispània, caldrà seguir referint-se als estudis apareguts després de l'obra de Millàs (C. Sánchez Albornoz, E. de Santiago, M. Barceló i L. Molina, fonamentalment), que ja són citats en nota en els textos corresponents. Finalment, cal destacar l'aparició d'obres recents sobre aquest període, entre altres, les de Collins i Chalmeta, per al conjunt peninsular, i les d'Abadal i Viguera que s'ocupen, sobretot, de la Frontera Superior.¹⁹ Sobre el període de revoltes i de crisi que precedí l'arribada d'Abd al-Raḥmān I a al-Andalus i la instauració de la dinastia omeia, assenyalo el treball de Manzano²⁰ i aquí la notícia de la gran sequera que patí al-Andalus entre els anys 748 i 750 amb la, almenys teòrica, emigració de població al nord d'Àfrica.

17. C. BARCELÓ (1984), *Minorías religiosas en el País Valenciano. Historia y dialecto*, València: Universidad de Valencia-IHAC, p. 166.

18. Per a més detalls, D. BRAMON (1997), «Identificación de algunos topónimos de la diócesis de Tortosa citados por al-Idrīsī», *Anaquel de Estudios Árabes*, Madrid, VIII, p. 71-86.

19. Val a dir que el *Catàleg* editat sobre l'exposició *L'Islam a Catalunya*, inèdit encara quan vaig redactar aquesta tesi, no ha aportat pràcticament cap novetat per al període que tracto.

20. E. MANZANO (1985), «La rebelión del 754 en la Marca Superior y su tratamiento en las crónicas árabes», *Studia Historica. Historia Medieval*, Salamanca, IV, 2, p. 185-205.

2. Període dels emirs independents: *ʿAbd al-Raḥmān I (756-788)*.

Llevat de la confirmació del nomenament d'ʿAbd al-Raḥmān b. ʿUqba com a valí del territori comprès entre Narbona i Tortosa, l'octubre-novembre del 759 —fet que indica que Narbona encara era andalusina—²¹ i del nomenament de Tammām b. ʿĀmr b. Aḥmad b. Ġālib b. Tammām b. ʿAlqama com a governador d'Osca, Tortosa i Tarassona, no hi ha notícies dels primers anys de l'emirat d'ʿAbd al-Raḥmān I referides a la Frontera Superior. Encara que la *Descripció Anònima*, escriu que l'any 148/765-766 «l'imam ordenà posar en ordre totes les fronteres andalusines i [re?]construir llurs muralles», aquesta breu nota sembla molt genèrica. En aquest sentit, Collins,²² parla d'un buit de poder en el territori avui català després de la pèrdua de Narbona i la Septimània, i Chalmeta²³ ja assenyalava que, si bé és cert que el terme *al-taġr al-ʿlā* designa la vall de l'Ebre-Aragó des de finals del segle VIII, anteriorment i des d'al-Ḥurr, corresponia a la Tarraconense i Septimània, amb capital a Narbona.²⁴

L'andalusí al-ʿUḍrī és l'autor que més novetats aporta; en especial, les relatives a les revoltes ocorregudes a la Frontera Superior. Destaquen les notícies sobre ʿAmrūs i Šabrīt, criats al servei d'ʿAyšūn b. Sulaymān b. Yaḳzān al-ʿArābī, i el nomenament del primer com a governador de Barcelona i de Girona, després d'ésser empresonat i alliberat per Carlemany. Això no obstant, segueix essent vàlida l'afirmació de Viguera, segons la qual sobre la personalitat d'ʿAyšūn resten encara molts punts discutibles perquè no concorden les fonts àrabs que refereixen la seva actuació durant l'emirat d'ʿAbd al-Raḥmān I (en temps del qual hauria mort a la presó de Còrdova, abans de l'any 788) i les carolíngies que parlen de la sublevació d'un tal Aissón —que no seria musulmà— contra els francs (826-827) durant l'emirat d'ʿAbd al-Raḥmān II.²⁵

Emirat d'Hišām I (788-796). Són diversos els nous textos que expliquen les revoltes protagonitzades en territori avui català per Saʿīd b. al-Ḥusayn b. Yaḥyà al-Anšārī i Marrūḥ b. Sulaymān b. Yaḳzān al-ʿArābī. Pel que fa al primer, penso que és interessant la proposta d'identificació del lloc on inicià l'alçament (la vall de Segó, a l'avui comarca valenciana del Camp de Morvedre, enfront dels controvertits Beseit o Sagunt). Sobre l'asseifa del 793 contra Narbona i Girona, crec que també resulta més aclaridora i il·lustrativa la identificació de *S.r.tāniyya*²⁶ amb un territori més ampli que no pas el de la Cerdanya, tradicionalment acceptat.

Emirat d'al-Ḥakam I (796-822). Disposem d'una notícia força dubtosa sobre el pretès origen cristià de la mare d'aquest emir i de la menció d'un cadí a Tortosa —el primer dels documentats— que actuà en el seu temps. Com hom podrà observar, no hi ha nous textos referits a ambaixades andalusines cap als francs, llevat de la de Ḥalaf b. Rāšid al majordom Guillem de Tolosa, sol·licitant

21. J. M. MILLAS (1987), *Textos dels historiadors àrabs referents a la Catalunya carolíngia*. Barcelona, IEC.

22. R. COLLINS (1991), «La conquesta àrabe (710-797)», a J. LYNCH (dir.), *Historia de España*, vol. III, Barcelona: Crítica, p. 154-155.

23. P. CHALMETA (1998), «El sorgir d'una nova formació: al-Andalus», *Catàleg a l'Exposició «L'Islam i Catalunya»*, Barcelona, p. 39-49 (que vaig poder veure, encara inèdit, gràcies a l'amabilitat del seu autor).

24. U. LINDGREN (1971), «Die spanische Mark zwischen Orient und Occident», *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft*, núm. 26, p. 151-200 (que no he vist).

25. VIGUEIRA (1981), p. 66.

26. Més detalls a D. BRAMON (1998), «S.r.tāniya, "Terra dels ceretans" a les fonts àrabs», *II Congrés Internacional Història dels Pirineus* (Girona, 11 al 13 de novembre de 1998), en premsa.

la pau. Tampoc no n'hi ha cap més sobre l'asseifa del 796 que pugués assenyalar amb més precisió el territori castigat en aquesta ocasió.²⁷ La gran novetat radica en la notícia de l'any de termini que fou concedit als andalusins residents a la ciutat de Barcelona en el moment del seu pas a mans cristianes i en els detalls que, una vegada més, ens proporcionen al-^cUđrī i Ibn Ĥazm sobre els Banū Qasī i altres famílies de la Frontera Superior i sobre la personalitat i actuació de Buhlūl b. Marzūq i el seu oponent en el domini de la *Barbatāniya*, Ĥalaf b. Rāšid b. Asad.

Segueixen essent molt minsos i vagues les notícies dels atacs cristians contra Tortosa, i no n'hi ha cap de nova sobre l'escomesa d'^cAbd Allāh al-Balansī contra Barcelona l'any 199 (que ha de correspondre a l'estiu del 815).²⁸ Tampoc no he trobat cap menció de la topada que tingué lloc a Mallorca entre Ermenguer d'Empúries i unes naus andalusines que tornaven carregades de botí de Civitavecchia, Niça i Sardenya, que figura en els *Annals reials*, que consignen que els en prengué vuit en les quals el comte trobà més de cinc-cents captius corsos.²⁹

Emirat d'^cAbd al-Rahmān II (822-852). No disposem de noves notícies sobre les asseifes dels anys 825 i 827 comandades per ^cAbd Allāh al-Balansī, però les cròniques d'al-^cUđrī i d'Ibn Ĥayyān han aportat moltes noves dades sobre la del 841 contra territoris catalans i *S.r. taniya* i les revoltes encapçalades pels Banū Qasī contra Còrdova.

Més endavant, tampoc no hi ha nous textos sobre una campanya que al-Maqqarī i Ibn Ĥaldūn no daten amb precisió —en parlen després de mencionar una expedició contra Lleó, l'any 231/845-846—³⁰ i que, comandada per ^cAbd al-Karīm b. Muğīṭ atacà el territori de Barcelona i el Pirineu, però que penso que és la mateixa que la que recull Ibn al-Aṭīr,³¹ l'any 236/850-851, i dirigida contra el territori de Barcelona.³² Destaca, com a novetat, la notícia de l'anada a Còrdova de Guillem II de Tolosa a sol·licitar la pau l'any 846-847 i el paper que jugà després, amb l'ajut dels governadors de la Frontera Superior, en les lluites familiars dels carolingis.

Hi ha una qüestió especialment interessant a dilucidar en aquest període: la de la personalitat d'Aissó que, juntament amb Guillemó, protagonitzà la revolta (826-827) contra Bernat de Septimània. La historiografia ha discutit molt sobre si és l'^cAyšūn b. Sulaymān b. Yaqqān al-^cArābī, mencionat a les fonts àrabs durant l'emirat d'^cAbd al-Rahmān I.³³ En paraules del mateix Millàs, amb «algunes analogies» i «coincidències, sumades a certa inversemblança de l'actuació que atribueixen les cròniques franques a l'emir, Codera bastí el seu estudi *El godo o moro Aizón*,³⁴ en el qual proposa que es tingui per una equivocació anacrònica dels autors francs la dita intervenció en els fets de l'any 212

27. MILLÀS (1987), xxx i § 87.

28. MILLÀS (1987), xxxi i § 100. Sobre aquests i altres esdeveniments a la Frontera Superior durant l'emirat d'al-Ĥakam, R. D'ABADAL (1986), *Catalunya carolíngia. I. El domini carolíngi a Catalunya*, 2 vol., Barcelona: IEC, p. 229 i seg. i VIGUERA (1981), p. 76-80.

29. ABADAL (1986), I, p. 215.

30. MILLÀS (1987), xxxii i § 107 i 108.

31. MILLÀS (1987), xxxii i § 109.

32. J. M. SALRACH (1987-1990), vol. II de la *Història de Catalunya*, dirigida per P. Vilar, 8 vol., Barcelona: Edicions 62, p. 169-170.

33. MILLÀS (1987), § 67 i 73.

34. F. CODERA (1901), «El godo o moro Aizón», *Revista de Aragón*, II, p. 106-109 (reproduït a *Estudios críticos de Historia árabe española*, per F. CODERA (1903), vol. VII de la *Colección de Estudios Árabes*, Saragossa).

(827-828)». Salrach³⁵ fa un excel·lent estat de la qüestió i defensa la hipòtesi que «l'«Ayšūn d'al-ʿUḍri i l'Aissó dels crònicons francs», que haurien llatinitzat aquest antropònim àrab i que recullen una nova aventura de revolta, ja vell, són la mateixa persona. Vernet³⁶ escriu que en comptes d'ésser visigot, com es creia, «era, més probablement, musulmà».³⁷ En l'estat actual dels coneixements i davant la manca de noves notícies, no em puc estar de reproduir les paraules d'Abadal³⁸ que escriu que «la figura d'Aissó s'ha anat desdibuixant de la silueta prou clara que donen els annals francs. El principal culpable de la desviació fou Codera [...] que àdhuc apunta la idea que es tractés del sarraí del mateix nom, fill de Sulaymān b. al-ʿArābī, el valí de Barcelona el 778. No hi ha res d'això: Aissó és un nom bastant corrent en aquells temps en la nostra regió; altrament, els Annals dits de Fulda qualifiquen el nostre Aissó de Gothus».³⁹ Finalment, poden veure's textos més recents on es palesa que la figura d'Aissó encara és envoltada pel mite.⁴⁰

Emirat de Muḥammad I (852-886). Penso que podem donar per segur el saqueig de Terrassa i no pas de Tàrrrega pels exèrcits emirals, l'estiu del 856. Manquen, però, textos nous sobre la incursió contra Barcelona l'any 247/ 861-862. Tampoc no hi ha cap referència a la delegació enviada per l'emir al rei franc Carles ni a l'anada del comte Salomó d'Urgell-Cerdanya a Còrdova, ambdós fets datats l'any 863 pels *Annals Bertinians* i estudiats per Abadal.⁴¹

Segueixen essent bàsics per a aquest període la crònica d'al-ʿUḍri i el volum II d'*al-Muqtabis* d'Ibn Ḥayyān, del qual fins ara només era coneguda la traducció dels fragments relatius al regne de Pamplona.⁴² De nou, la proposta de localització dels *s.r.tāniyyūn* en un territori més ampli que el de Ceretània, ajuda a comprendre el seu paper en les aliances i enfrontaments ocorreguts a la vessant meridional del Pirineu.

Finalment, i en un altre ordre de coses, cal assenyalar que gràcies al fet que Ibn Ḥayyān esmenta una cefalea que patí el monarca carolingi que havia fet construir una estàtua d'or i que tingué relacions amistoses amb l'emir Muḥammad, ha pogut ésser identificat amb Carles el Gros i no pas el Calb, com fins ara s'havia cregut.

3. Textos referents al període que ja no formà part de l'edició publicada de Millàs i Vallicrosa.

1. Cal destacar que en aquests *Nous textos*, a més a més de la continuació de l'obra de Millàs fins a l'any 1010, s'hi han inclòs cent seixanta-set fragments de contingut geogràfic. Entre les nove-

35. SALRACH (1987-1990), p. 144-147.

36. J. VERNET *et al.* (1989), *Procés d'independència de Catalunya (s. VIII-XI). La fita del 988*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 16.

37. R. D'ABADAL (1969), *Dels visigots als catalans*, 2 vol., Barcelona: Ed. 62, vol. 1, esp. p. 156 i 311-315; VIGUERA (1981), p. 81-82, i (1992), *Diccionari d'Història de Catalunya*, Barcelona: Edicions 62, s.v. «Aissó, revolta de».

38. ABADAL (1986), vol. 1, p. 273-280, n. 166.

39. J. BOLÓS I MASCLANS i J. MORÁN I OCERINJÀUREGUI (1994), *Repertori d'antropònims catalans (RAC)*, Barcelona: IEC, p. 94 i M. M. COSTA (1991), «Les genealogies comtals catalanes», *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, 2 v., Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1, p. 447-462.

40. DDAA (1995), *A banda i banda del Ter, Història de Roda*, Roda de Ter: Eumo editorial / Ajuntament de Roda, esp. pròleg, d'A. PLADEVALL, i «Aissó i la destrucció de Roda ciutat», d'I. OLLICH.

41. R. D'ABADAL (1958), *Els Primers Comtes Catalans*, Barcelona: Teide, p. 33-35.

42. É. LÉVI-PROVENÇAL i E. GARCÍA GÓMEZ (1954), «Textos inéditos del Muqtabis de Ibn Hayyān sobre los orígenes del reino de Pamplona», *Al Andalus*, Madrid, xix, p. 295-315.

tats que aporten, assenyalo les que fan referència als recursos naturals, que amb aquest recull ara sistemàtic podran contribuir a completar un capítol més de la història econòmica del passat de les terres avui catalanes.

El desxiframent que es fa de força incògnites toponímiques que quedaven per resoldre en els diversos estudis que s'han fet sobre geografia i història andalusines basats en cròniques àrabs, crec que constitueix un avenç important. Destaquen els topònims identificats en les dues obres fins avui conegudes d'al-Idrīsī, i en especial els relatius a les vies de comunicació, als passos de muntanya i als ports, tant marítims com fluvials. També semblen interessants els passatges relatius a la idiosincràsia de la gent de la Frontera (i això tant pels diversos grups socials musulmans com pels cristians) i a com s'organitzaven els territoris andalusí i precatalà, o català primerenc.

2. L'exposició de les notícies de tipus històric és dividida bo i seguint la periodització que figura com a introducció en l'edició de Millàs:

Emirat d'al-Munḍir (886-888). Gairebé no hi ha notícies referides a terres avui catalanes i Millàs no en fa cap esment en la seva introducció als *Textos* publicats. Només podem esmentar la notícia de la mort de Mas'ūd b. 'Amrūs b. 'Umar b. 'Amrūs, d'Osca, i la menció d'Abū 'Abd Allāh Malik b. Ma'rūf, si bé cal tenir en compte que podria estar referida al temps de l'emir Muḥammad I i que aquest savi nasqué, molt més probablement a Mèrida que no pas a Lleida.⁴³

Emirat d'Abd Allāh (888-912). Destaca el protagonisme assolit per Muḥammad b. 'Abd al-Malik al-Ṭawīl, per Muḥammad b. Lubb b. Musā b. Qasī i pel seu successor, i les seves lluites (i aliances) pel domini de Montsó, Lleida, Balaguer, el Pallars i *Barbatāniya* amb diverses i noves identifications de castells, que semblen interessants, l'expedició de Sunyer d'Empúries contra Pechina, l'afermament del poder dels tuǧībīs a Saragossa i la per ara impossibilitat d'identificació d'un topònim molt controvertit: *Biǧuš*, en el camí de Barcelona. No m'atreveixo tampoc a pronunciar-me sobre el nom del lloc on fou ferit de mort el comte Guifré l'any 897, episodi del qual he procurat donar les notícies bibliogràfiques que m'han semblat més pertinents.

Emirat i califat d'Abd al-Raḥmān al-Nāṣir li-Dīn Allāh (912-961). El volum V d'*al-Muqtabis* d'Ibn Ḥayyān, juntament amb *al-Bayān al-muǧrib* d'Ibn 'Iḍārī han estat una eina clau per a una millor comprensió de l'emirat i califat d'Abd al-Raḥmān III. Destaquen les notícies sobre atacs navals contra costes catalanes,⁴⁴ l'actuació del jueu Ḥasday b. Šapnūṭ a Barcelona (que ja apareix com a cap i casal de la Catalunya naixent) i les conseqüents ambaixades catalanes a Còrdova, l'aclariment de la conquesta cristiana de Tarragona, diverses propostes d'identificació de topònims que semblen prou reeixides i la veritable filiació forana d'algunes dades que eren atribuïdes erròniament a Catalunya.

Califat d'al-Ḥakam al-Mustanšir bi-l-lāh (961-976). Segueixen les informacions sobre atacs contra territoris catalans, alternats amb ambaixades dels enviats dels comtes cap a Còrdova, tot sol·licitant la pau. Les descripcions del seu desenvolupament, tal com han estat consignades per Ibn Ḥayyān, mostren a bastament el complicat i rigorós cerimonial que caracteritzà la cort califal.

43. D'aquesta opinió és també M. MARÍN (1998), «El coneixement i el poder en una societat urbana: les fonts biogràfiques», *Catàleg a l'Exposició «L'Islam i Catalunya»*, Barcelona, p. 79-83.

44. Més detalls a D. BRAMON i R. LLUCH BRAMON (1998), «De nuevo sobre unos topónimos catalanes citados por Ibn Ḥayyān (verano del 935)», *Anaquel de Estudios Árabes*, Madrid, IX, en premsa.

Una novetat és la notícia d'un frustrat intent català d'atacar Tortosa (estiu del 964) en temps de Borrell i de Miró que la historiografia havia confós tradicionalment i erròniament amb un dels atacs dels normands a les costes andalusines.⁴⁵

Govern de Muḥammad b. Abī ʿĀmir al-Manṣūr (978-1002). Si bé les algarades menades per Almansor contra terres catalanes han merescut l'atenció de diversos investigadors —en especial la de l'any 985 contra Barcelona—, algunes noves propostes d'identificació toponímica i l'estudi conjunt de totes les notícies que hi fan referència, crec que han permès avançar en el seu coneixement. Espero que la menció que fa Ibn Ḥaldūn d'un tercer fill del comte Borrell, desconegut possiblement per la historiografia catalana, mereixerà l'atenció d'investigadors més qualificats que no pas jo.⁴⁶

Govern d'Abd al-Malik al-Muzaffar (1002-1008). Una vegada més, són Ibn ʿĪdārī i Ibn Ḥayyān (per mitjà de l'*al-Daḥīra* d'Ibn Bassām), els cronistes que més informen sobre l'actuació del fill d'Almansor contra el pla de Barcelona, la Noguera i la Ribagorça en les asseifes dels anys 1003 i 1006 i de l'intent no reeixit d'instal·lació de musulmans a Montmagastre i a Meià, terres definitivament perdudes per l'islam. Són curioses les narracions de l'arribada de comerciants cristians a Còrdova i la de la reacció del poble i dels tractants d'esclaus quan els combatents tornaven sense aquest preciat botí. Destaca, finalment, el millor coneixement de les rutes d'anada i de tornada cap a terres andalusines durant les algarades dels ʿāmirís.

Els catalans a Còrdova (1009-1010). El primer investigador que estudià aquest període a partir de les cròniques àrabs fou Dozy, que es basà, sobretot, en els diccionaris biogràfics i en les cròniques d'al-Nuwayrī i d'al-Maqqarī. Des de llavors, l'episodi ha estat també molt tractat per la historiografia catalana decimonònica i de principis de segle. Com es veurà, és bàsic el volum III d'*al-Bayān al-muḡrib* d'Ibn ʿĪdārī (utilitzat també per Lévi-Provençal). La sorpresa ha estat no trobar la famosa menció de l'«any dels *ifranġ* o dels catalans» amb què hauria al·ludit la historiografia àrab posterior a aquest any 400 / 25 agost 1009-10 agost 1010. Si aquesta denominació és certa, no he reeixit a trobar-la (i Dozy i Lévi-Provençal no en fan cap esment). És possible que provingui de Conde, de Romey o dels Bofarull? Sanpere i Miquel, tan crític amb aquests estudiosos, l'utilitzà com a títol del seu treball monogràfic i també s'hi refereixen Soldevila⁴⁷ i Rovira i Virgili,⁴⁸ sense donar referències que avalin una afirmació que s'ha anat repetint —al meu entendre sense fonament— al llarg dels anys.⁴⁹

Per acabar, vull assenyalar molt expressament que en aquest resum s'han destacat més les mancances que no pas els encerts. Penso que ha d'ésser la historiografia posterior qui de veritat haurà de valorar-ne els resultats obtinguts, si fa el cas. També vull insistir que és en aquesta qüestió on el meu treball voldria ésser encara més continuació de l'obra de Millàs, i amb això expresso el meu desig que a partir d'aquests *Nous textos* també es pugui avançar —com va succeir amb els de Millàs— en el coneixement d'un període prou important del nostre passat.

45. Més detalls a D. BRAMON i R. LLUCH BRAMON, «Un atac català contra Tortosa l'estiu del 964», *Recerca*, 3 (1999), p. 199-202.

46. A. M. MUNDÓ (1966), «La mort del comte Ramon Borrell de Barcelona i els bisbes de Vic, Borrell i Oliva», *Estudis d'Història Medieval*, Barcelona: IEC, 1969, I, p. 3-15.

47. F. SOLDEVILA (1934-1935), *Història de Catalunya*, 3 vol., Barcelona: Ed. Alpha, I, p. 71.

48. A. ROVIRA I VIRGILI (1924, 1976), *Història Nacional de Catalunya*, XVI vol., III, p. 472.

49. Jo mateixa vaig contribuir-hi al *Diccionari d'Història de Catalunya* (1992), s.v. «Còrdova, expedició de».